

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 95 1974

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: Örjan Lindberger, Inge Jonsson

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen, Villavägen 7,
752 36 Uppsala

men det är i gengäld en lättläst och underhållande bok han skrivit.

Klaus P. Mortensen inleder sin studie med en analys av Haabløse Slægter. Han finner att dess bärande tema är det att människornas innersta väsen och längtan aldrig når fram till erkännande och fullbordan. Alla Bangs verk kretsar kring detta, alla hans huvudpersoner lider av denna splittring, denna konflikt.

Mortensen använder sig nu av denna infallsvinkel i sina analyser av Bangs romaner. Han gör för övrigt exakt samma urval av verken som Secher. Först diskuteras Fædra, Ved Vejen och Ludvigsbakke såsom romaner om människans allmänna villkor, om det att vara en främmande i världen, isolerad, otillfredsställd. Därefter analyseras Stuk och Tine såsom verk där Bang sökt blottlägga främlingskapets uppkomst genom djupborrningar i det förflutna. Till sist behandlas konstnärsromanerna Mikaël och De uden Fædreland ur den aspekten att konstnärsjaget trots sitt beständiga kretsande kring främlingskapet och splittringen aldrig når fram till en harmonisk lösning.

Den medvetna begränsning som ett sådant val av infallsvinkel innebär, möjliggör en djupborrning i romanerna. Man kan för övrigt säga: i en djupgående analys av huvudpersonerna, eftersom detta efter Mortensens sätt att se är detsamma. Så får vi t. ex. knappast höra talas om andra personer än dem.

Analyserna är skickligt och intelligent gjorda. Skulle man rikta någon anmärkning vore det möjligen den att de kan bli alltför teoretiskt intellektuella. Både Secher och Mortensen har en annan syn på människans villkor och lyckomöjligheter än Bang – och de har inte samma. Det är bara naturligt men kräver ett extra inkännande i texten. Båda är väl inlästa på Bang och förmår också ett sådant inkännande. Ändå tycker jag att Mortensen, t. ex. i det stora mittenpartiet i samband med att Tine analyseras, har en lovligt intellektuell – måhända också lite moraliserande – attityd. Han skriver att när realisten Bang hävdar, att verkligheten föreligger oavhängig av människans innersta förhoppningar, beklagar idealisten Bang att det förhåller sig så. »Ingen af dem har ret.» Bang förbiser, att den erfarenhet vi får, *också* bestäms av de förväntningar vi när till oss själva och världen. Denna »blindhed» resulterar i romanernas sammanstötning mellan dröm och verklighet så att romanerna på »en underlig bagvendt måde» kommer att handla om hur nutiden inte kan inkorporeras i det förflutna, vars kroppsliggjorda dröm – modersgestalten, Als, traditionen – inifrån förtärs av den. Tillämpat på romanen Tine blir resultatet av analysen, att romanen vacklar mellan att framställa Tine som *människan* (och hennes öde så-

som determinerat av allmänna villkor) och som en *bestämd slags människa*, dvs. det maktlösa, viljelösa bytet för andras viljor och missgrepp.

Den fråga man vill ställa är: innebär nu detta något rent praktiskt, konstnärligt? Upplever man denna vacklan, om det nu är en sådan, som en svaghet i romanen? Jag kan inte inse det.

Invändningen skall ses som en randanmärkning. Den som väljer att närläsa texter, analysera dem och tolka dem, kan alltid utgå från att andra hellre velat se andra infallsvinklar, andra analysmetoder, andra tolkningsförslag. Här vill man dock sällan komma med sådana invändningar. Man följer Mortensens studie med stort intresse och upplever hans sonderingar som väsentliga och riktiga.

Torbjörn Nilsson

Kela Kvam: *Max Reinhardt og Strindbergs visionære dramatik*. Akademisk Forlag. Kbhvn 1974.

Att Strindbergs dramatik spelade en betydande roll vid framväxten av den tyska expressionistiska rörelsen stod klart redan för samtiden. Många har dock säkerligen såsom recensenten funnit olika litteraturhistorikers försök att precisera Strindbergs betydelse föga övertygande. I sin avhandling om Reinhardts iscensättningar åren 1912–1921 av Strindbergs »visionære» dramatik pekar den danske teaterhistorikern Kela Kvam på den förmodligen viktigaste orsaken till svårigheterna. Frågan måste studeras tvärvetenskapligt med hjälp av teaterhistoria. Kela Kvam formulerar det så här: »Først studiet af Reinhardts regibøger vil give et nogenlunde fyldestgørende svar på, hvordan der i det krisehaergede Tyskland kunne opstå en formelig Strindberg-kult, og vise hvor man i datidens opførelser placerede akcenterne. Ved at betone de strindbergske stykkers mareridtagtige og angstfyldte karakter, ved at viser deres »Zerrissenheit», blev Reinhardts iscenesættelser bestemte både for Strindbergs rolle som ekspresionismens bannerfører i Tyskland og for den ekspresionistiske scenekunst, der kulminerede i Tyverne.»

Det är ett begränsat antal Strindbergsföreställningar Kvam analyserat: Dödsdansen (1912), Ovåder (1913), Pelikanen (1914), Spöksonaten (1916) och Ett drömspel (1921). Detta har den fördelen att varje föreställning blir fylligt beskriven och att en riklig dokumentering varit möjlig. Kvams bok blir på så sätt ett utomordentligt hjälpmedel för den som sysslar med periodens dramatik. Han eller hon kan utan att behöva söka sig till Max Reinhardt Forschungs- und Gedenkstätte i Salzburg få en uppfattning om den Strindbergsföreställning som gjorde ett så stort intryck

på författaren X vid dennes besök i Berlin eller i Stockholm vid något av Reinhardts gästspel där.

I ett av de inledande kapitlen kan Kvam tyckas gå utanför ämnet. Hon behandlar i detta Reinhardts ytterligt berömda iscensättning av *Genångare* 1906. Det är dock frågan om en högst motiverad utvikning. Inte minst genom dekoratörens, Edvard Munchs, insats skapades i denna föreställning mycket av det som kom att utmärka Reinhardts Strindbergsuppsättningar 1912-21.

Hur vilseledande det kan vara att enbart från den litterära texten sluta sig till vad vår dramatiker X upplevde när han såg Strindberg spelad demonstreras ytterligt väl i ett kapitel som Kvam ägnar reaktionerna vid Reinhardts gästspel i Sverige. De svenska kritikerna jämförde då ofta med uppsättningar på Strindbergs och Falcks Intima teater några år tidigare. Kvam har följt de dåtida recensenterna i spåren och närmare analyserat skillnaderna. Dessa var utomordentligt stora. När man på Intima teatern ville komma bort från naturalismen spelade man Strindbergs kammerspel som om de varit skrivna av Maeterlinck. Reinhardt däremot tog fram det uppförstörade, mardrömsartade, »expressionistiska».

Kvam talar vid ett tillfälle träffande om en »demonisering» av scenrummet. Detta blev i Reinhardts Strindbergsuppsättningar ett psykiskt rum av skrämmande natur. Kvam har här onekligen starkt bidragit till en precisering av vad det egentligen var de tyska expressionisterna tog över. Jag tror dock att man skulle kunna komplettera denna och andra liknande iakttagelser genom att hänvisa till en mer allmän stilutveckling i tiden, som är av betydelse inte minst för persongestaltning och rolltolkning, nämligen den från symbolistisk gåtfull vighet mot vad man med ett tyskt lån kan kalla en »överstegring» av skrämmande drag i tillvaron. Reinhardts Strindbergsuppsättningar torde här ha spelat en viktig roll. En diskussion på denna punkt hade varit motiverad också av att Heinz Kindermann i sin voluminösa framställning av Reinhardt i *Theatergeschichte Europas* (saknas i litteraturförteckningen) hävdar att just »Übersteigerung der grausamen Wirklichkeit» är det typiska för dennes Ibsen- och Strindberguppsättningar.

Kvam polemiserar mot vissa forskare som velat se en »principiell» motsättning mellan Reinhardt och den tyska expressionistiska rörelsen. Frågan är dock om det inte finns starka skäl för den ståndpunkt Kvam vänder sig mot. En sak är att de unga tyska expressionister, som mot slutet av 1910-talet erövrade de tyska scenerna, lärt mycket av Strindberg och Reinhardt. En annan minst lika viktig är att de också skapade något nytt som inte finns hos dessa föregångare. Kvam framhåller själv med rätta skillnaden mellan Reinhardts uppsättningar och Jessners dynamiskt-aggressiva temateater.

Och när det gäller den extatiska tron på att världen måste och kunde förvandlas hos många expressionister under rörelsens högfloed kring första världskrigets slut, stod självfallet inte Strindberg och Reinhardt som förebilder. Världsförbättrartron ledde också till en ny teaterstil som förvisso var »överstegrad» och utnyttjade scenrummets demonisering men som också var extatisk och profetisk. Reinhardt satsade vid en tidpunkt på att föra fram dramatiker som Sorge och Hasenclever, men han överlät då de flesta insceneringarna till sina medarbetare. Hans insats här är kortvarig och halvhjärtad i jämförelse med hans djupgående och långvariga brottning med Strindbergs dramer.

Det finns ett intressant problem som Kvam går förbi också beträffande Reinhardts roll som vägröjare för den tyska expressionismen. När det gäller dramernas helhetsstruktur anslöt de unga dramatikererna mycket litet till de Strindbergdramer Reinhardt spelade under 1910-talet. Som så ofta påpekats var det Till Damaskus som blev det främsta mönstret. Här kan inte Reinhardt ha varit av betydelse men kanske Barnowsky genom att uppföra dramats alla tre delar på Lessing-Theater i Berlin 1914. Kvam har gett oss en väsentlig del av den teaterhistoriska bakgrunden till Strindbergs betydelse för expressionismen genom att studera Reinhardts iscensättningar, men hon ger oss inte hela bilden. Detta påpekande är givetvis inte avsett som en kritik mot Kvams utmärkta bok utan som ett önskemål från litteraturhistoriskt håll om mer forskning av samma slag.

Bengt Larsson

Charles I. Glicksberg: *The Sexual Revolution in Modern English Literature*. Martinus Nijhoff. The Hague 1973.

Barbara Gentikow: *En skitten strøm. Samfunnskritikken i den »umoralske» litteraturen i Norge 1880-1960*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1974.

Den politiske Georg Brandes. Redigeret af Hans Hertel og Sven Møller Kristensen. Hans Reitzel. Kbhvn 1973.

Elias Bredsdorff: *Den store nordiske krig om seksualmoralen*. Gyldendal. Kbhvn 1973.

Agnete Rasmussen: *Dansk Kvindesamfund og Sædelighedsfejden 1887*. GMT. Kbhvn 1972.

Det är en hel rad arbeten som Charles I. Glicksberg har gett ut i Haag alltifrån boken *Modern Literature and The Death of God* (1966). I Samlaren 1971 anmäldes *The Sexual Revolution in Modern American Literature* av Lennart Peterson. Glicksberg, polack till börd, kom tidigt över till